

JOANNA URBAN^a

PROF. DR HAB. ZBIGNIEW BUKOWSKI (1931–2024)

Dnia 2 sierpnia 2024 r. na Cmentarzu Katolickim w Sopocie pożegnaliśmy wybitnego znawcę epoki brązu i wczesnej epoki żelaza prof. dr. hab. Zbigniewa Bukowskiego, który zmarł 24 lipca, w wieku 93 lat. Jego życie zawodowe odzwierciedla ponad pół wieku historii polskiej archeologii, które trudno streścić w tym krótkim wspomnieniu.

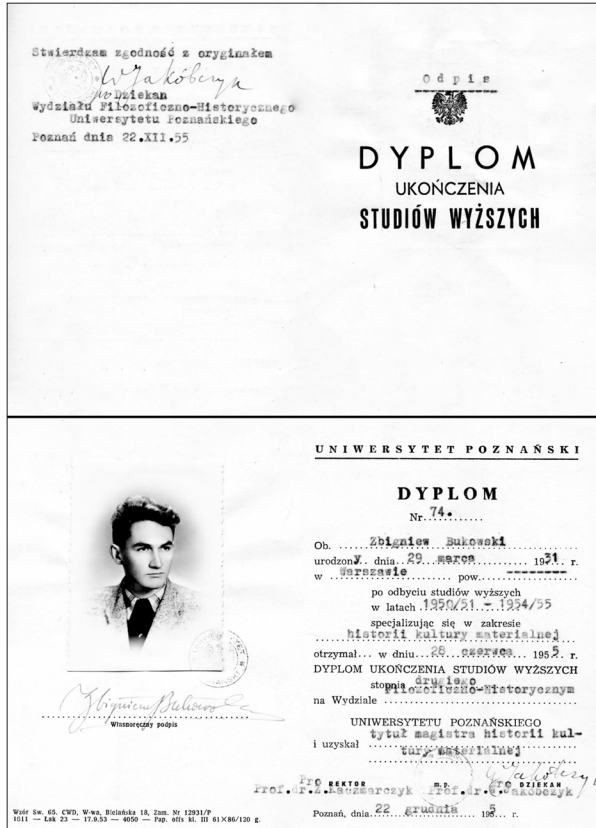
Wybór miejsca pochówku nie był przypadkowy, gdyż to właśnie z tym miastem Profesor Bukowski związał swoje losy w dwóch ostatnich dekadach życia i żywo angażował się w jego działalność kulturalno-oświatową, uczestnicząc m.in. w organizowanych przez Komitet Nauk Pra- i Protohistorycznych PAN oraz Muzeum Archeologiczne w Gdańsku konferencjach z cyklu „Estetyka w archeologii”, a także w innych przedsięwzięciach popularyzujących historię regionu. Jednym z ważniejszych było włączenie się w tworzenie i rozwijanie Rezerwatu Archeologicznego na grodzisku w Sopocie¹, którego główną inicjatorką i organizatorką była żona Profesora, Aleksandra Szymańska-Bukowska.

Chociaż urodził się w Warszawie (29.03.1931 r.), to z Gdańskiem i jego okolicami łączyła go tradycja rodzinna – to z Kaszub pochodził jego ojciec, prof. Bronisław Bukowski, ceniony architekt, niezwykle zasłużony dla Gdańska, biorący aktywny udział w powojennej odbudowie Głównego Miasta.

---

^a Dr Joanna Urban, Instytut Archeologii i Etnologii, Polska Akademia Nauk, al. Solidarności 105, 00-140 Warszawa; j.urban@iaepan.edu.pl; ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0714-7753>.

¹ Obecnie oddział Muzeum Archeologicznego w Gdańsku.

Ryc. 1. Dyplom ukończenia studiów wyższych Zbigniewa Bukowskiego z 1955 r. Z Archiwum Instytutu Archeologii i Etnologii PAN w Warszawie.

Fig. 1. Zbigniew Bukowski's university diploma from 1955. From the Archives of the Institute of Archaeology and Ethnology of the Polish Academy of Sciences in Warsaw.

Zbigniew Bukowski ukończył studia na Uniwersytecie Poznańskim w 1955 r. (ryc. 1), otrzymując tytuł magistra historii kultury materialnej na podstawie pracy pt. „Narzędzia pracy kultury łużyckiej”. Już w tym samym roku podjął pracę w Instytucie Historii Kultury Materialnej PAN (dalej: IHKM PAN; obecnie: Instytut Archeologii i Etnologii PAN), utworzonym w 1953 r., z którym związany był przez wszystkie lata swojej aktywności zawodowej, aż do emerytury w 2001 r. Początkowo zatrudniony został w Biskupinie, gdzie Dział I IHKM PAN prowadził Stację Archeologiczną, kierowaną wówczas przez prof. Zdzisława Rajewskiego. W latach 1955, 1956 oraz 1960 pełnił tam funkcję instruktora podczas Archeologicznego Obozu Szkoleniowego dla studentów archeologii z całego kraju. W ciągu 46 lat pracy przeszedł przez wszystkie stanowiska i stopnie naukowe, zaczynając od pracownika naukowo-technicznego, a kończąc na tytule profesorskim. W 1964 r. obronił pracę doktorską pt. „Południowe i południowo-wschodnie pogranicze kultury łużyckiej w okresie halszackim”, a dziesięć lat później, w 1974 r., przedstawił rozprawę habilitacyjną, wydaną wkrótce w języku angielskim jako *The Scythian influence in the area of Lusatian Culture*

(1977). W 1976 r. objął stanowisko docenta, w 1982 r. profesora nadzwyczajnego PAN, zaś w 1989 r. otrzymał tytuł profesora zwyczajnego.

Zainteresowania naukowe Profesora obejmowały rozległą problematykę epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie Środkowej, ze szczególnym uwzględnieniem kultury łużyckiej na tle innych ugrupowań pól popielnicowych oraz stosunków z kulturami z nią sąsiadującymi. Zakres terytorialny podejmowanych zagadnień sięgał od Północy (kwestia tzw. kręgu nordyjskiego) po szeroko rozumiane Południe. Wiele uwagi poświęcił plemionom koczowniczym: Kimmerom i Scytom. Nieobce były Mu tematy związane z osadnictwem i gospodarką, szczególnie te dotyczące wytwórczości. Był na przykład współautorem źródłowego opracowania narzędzi używanych w przetwórstwie zbożowym w pradziejach i w wczesnym średniowieczu (Bukowski, Wielowiejski 1970), a także autorem prac o początkach metalurgii żelaza (np. Bukowski 1981) oraz o wytwarzaniu i obróbce brązu. Interesował się również problemem solowarstwa (np. Bukowski 1988), m.in. wykorzystywania solanek na terenie Wielkopolski i Kujaw (Bukowski 1963). Odrębne miejsce w Jego studiach zajmowały kwestie przebiegu dróg handlowych, zwłaszcza szlaku bursztynowego (np. Bukowski 1992). Przedmiotom wykonanym z bursztynu poświęcił zresztą osobną publikację (Bukowski 2002). Poza wspomnianymi już rozprawami dyplomowymi, kamieniami milowymi w Jego dorobku są: analiza dalekosiężnych kontaktów Pomorza w epoce brązu (Bukowski 1998) oraz kompleksowe ujęcie stosunków i przemian kulturowo-osadniczych u schyłku brązu i w wczesnej epoce żelaza na terenach na wschód od dolnej Wisły (Bukowski 2020). To opracowanie jest ostatnim, które po sobie pozostawił.

Profesor Bukowski dysponował ogromną wiedzą w swojej dziedzinie oraz znakomitym rozeznanieniem w źródłach z dużego obszaru Europy. Cechowała Go erudycja i świetna znajomość literatury fachowej. Dzięki temu Jego prace stanowią prawdziwe kompendium informacji dotyczących poruszanych zagadnień.

Profesor nieustannie pogłębiał znajomość interesującej go problematyki. Okazją ku temu było wiele zagranicznych wyjazdów naukowych. Już w 1958 r. skorzystał z dwumiesięcznego stypendium Uniwersytetu w Uppsali, w Szwecji, a od lat siedemdziesiątych kilkakrotnie otrzymywał finansowanie z Fundacji im. Alexandra von Humboldta (Alexander von Humboldt-Stiftung). Odbywane dzięki temu, wielomiesięczne pobyty w różnych krajach zachodniej Europy, m.in. w Austrii, w Szwajcarii, w państwach skandynawskich i w ówczesnym RFN, umożliwiały mu prowadzenie szeroko zakrojonych studiów. Delegowany był też na krótsze wizyty do krajów ówczesnego bloku wschodniego, przede wszystkim do ZSRR, Czechosłowacji, Jugosławii i Węgier². Wyjazdy te zaowocowały siecią kontaktów i znajomości utrzymywanych później przez długie lata.

Nie bez znaczenia dla Profesora był także udział w licznych międzynarodowych kongresach, konferencjach i sympozjach, które odbywały się zarówno w kraju, jak i poza jego granicami, m.in. w Anglii, Austrii, Czechach, Gruzji, Kanadzie, Niemczech, Słowacji, Szwajcarii, Szwecji i na Węgrzech. Na ich znaczenie dla rozwoju młodego wówczas badacza – jak sam mówił – już na początku kariery zwrócił Mu uwagę prof. Tadeusz Sulimirski (Janeczek i in. 2023, s. 290). Trudno byłoby wymienić wszystkie wydarzenia naukowe, w których Profesor uczestniczył. Warto jednak wspomnieć o dwóch konferencjach, których był organizatorem.

² W latach 1961–1962 w ówczesnym ZSRR, w 1963 r. na Węgrzech, w 1967 r. w Czechosłowacji.

Pierwsza z nich, zatytułowana „Metalurgia miedzi i brązu w II – połowie I tysiąclecia p.n.e. w środkowej Europie” odbyła się w Legnicy w 1979 r., we współpracy z tamtejszym Muzeum Okręgowym (por. Bukowski 1982). Druga, przygotowana w Reczu i Biskupinie w 1984 r. o charakterze roboczym, dotyczyła m.in. podstaw metodycznych badań nad kulturą łużycką. Pokłosiem tego spotkania (oraz kolejnego, które miało miejsce rok później w Libicach, w Czechach) jest publikacja *Forschungen zur Problematik der Lausitzer Kultur* (Bukowski red. 1988).

Mimo bardzo bogatego dorobku publikacyjnego, odzwierciedlającego wszechstronne zainteresowania (por. Purowski 2002; Purowski 2021), Profesor Bukowski nie odżegnywał się od praktykowania archeologii w terenie. Już w trakcie studiów był członkiem ekspedycji wykopaliskowych m.in. w Gródku Nadbużnym koło Hrubieszowa (w latach 1951 i 1952), w Biskupinie (w 1951 r.) i w Słupcy nad jeziorem Słupeckim (w 1954 r.). Brał udział w licznych pracach w kraju i za granicą, m.in. w rejonie Miskolc na Węgrzech (w 1963 r.), na Gotlandii w Szwecji (w sezonach 1968, 1970 i 1978) oraz w miejscowości Stična na Słowenii (w ówczesnej Jugosławii). Sam przez wiele lat kierował badaniami znaczących stanowisk: w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych w Sobiejuchach w Wielkopolsce, zaś w latach siedemdziesiątych w Grzybianach na Śląsku. Ponadto konsultował prace prowadzone przez inne instytucje, np. w obrębie budowy zbiornika wodnego i na zamku w Chęcinach w Kieleckiem. Nadzorował także nawodne, a później podwodne eksploracje w rejonie Izdebnia nad jeziorem Wolskim oraz w jeziorze Zamkowym³. Bez wątpienia Profesora Bukowskiego należy uznać za pioniera archeologii podwodnej w Polsce. W latach 1961–1962 kierował badaniami zatopionej osady z wczesnej epoki żelaza w jeziorze Piłakno koło Mrągowa.

Wyniki tych przedsięwzięć referował na międzynarodowych konferencjach, m.in. w 1977 r. w Ottawie w Kanadzie, gdzie był jedynym przedstawicielem krajów z Żelaznej Kurtyny, bądź w 1981 r. w Zurychu w Szwajcarii⁴. Brał również udział w szkoleniu pletwonurków z kilku podwodnych klubów w Polsce z zakresu eksploracji podwodnej dla celów archeologicznych.

Profesor jako jeden z pierwszych dostrzegł konieczność ochrony dziedzictwa kulturowego zagrożonego w latach dziewięćdziesiątych szeroko zakrojonymi planami inwestycji budowlanych. To z jego inicjatywy w 1995 r. powołano do życia Ośrodek Ratowniczych Badań Archeologicznych (dalej: ORBA) funkcjonujący przy Ministerstwie Kultury i Sztuki. Jako dyrektor tego Ośrodka koordynował badania archeologiczne w obrębie projektowanych w Polsce autostrad i dróg szybkiego ruchu, a także zajmował się ochroną dóbr kultury na etapie budowy tras oraz później, już w czasie ich eksploatacji. Do kompetencji ORBA należało nie tylko dokumentowanie zagrożonych stanowisk, ale również organizowanie, nadzorowanie i prowadzenie ratowniczych badań archeologicznych.

Jako niezwykle aktywny naukowiec wchodził w skład wielu stowarzyszeń. Był np. członkiem korespondentem Niemieckiego Instytutu Archeologicznego (DAI) i Austriackiego Stowarzyszenia Archeometrycznego w Wiedniu. Należał też do Comité pour la siderurgie ancienne l'UISPP⁵ w Szwajcarii, Komitetu Archeologicznego Ekspertów przy Radzie Europy w Strasburgu we Francji, a także do Komitetu Nauk Pra- i Protohistorycznych PAN

³ Pierwsze z jezior znajduje się w powiecie żnińskim, drugie w bydgoskim.

⁴ Sprawozdania z tych konferencji publikował na łamach „Archeologii Polski”.

⁵ W tłumaczeniu: Komitet Badań nad Najstarszą Metalurgią Żelaza przy UISPP.

i Komitetu Nauk Słowistycznych PAN oraz rad naukowych różnych instytucji, np. IHKM PAN, Przedsiębiorstwa Państwowego Pracownie Konserwacji Zabytków, Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie i Okręgowego Muzeum Miedzi w Legnicy, a także Rady Konsultacyjnej przy Ministrze Środowiska i Zasobów Naturalnych.

Poza zaangażowaniem w pracę naukową Profesor Bukowski pełnił też wiele funkcji administracyjnych. W latach 1963–1965 był sekretarzem I Międzynarodowego Kongresu Archeologii Słowiańskiej w Warszawie. W latach 1965–1971 był zastępcą kierownika zakładu Archeologii Polskiej (później: Zakładu Epoki Metali). W roku 1976 został po raz pierwszy powołany na stanowisko dyrektora do spraw naukowych IHKM PAN, którą to funkcję sprawował przez kolejnych pięć kadencji (do 1991 r.), a w marcu 1990 r. został na kilka miesięcy powołany na stanowisko pełniącego obowiązki dyrektora swej macierzystej instytucji.

Istotnym polem aktywności Profesora była działalność redakcyjna. Zredagował wiele książek wieloautorskich i tomów pokonferencyjnych, np. tom pierwszy „Pamiętnika Muzeum Miedzi” (1982). Szczególnie wyróżnia się jego udział w pracach nad monumentalną syntezą *Prahistoria Ziemi Polskich*, wydaną pod redakcją Witolda Hensla. W 1971 r. Zbigniew Bukowski został kierownikiem zespołu przygotowującego tę pięciotomową publikację i jednocześnie sekretarzem naukowym całego wydawnictwa. W trakcie realizowania tego projektu pełnił również funkcję redaktora jednego z tomów (szóste go – *Indeks*).

Już w 1960 r. dołączył do redakcji naukowej czasopisma „Archeologia Polski”, początkowo jako sekretarz, następnie zastępca redaktora, by po 20 latach objąć funkcję redaktora naukowego, którą pełnił w latach 1980–1999. W czasopiśmie tym również dużo uwagi poświęcał działom merytorycznym („Metody i Metodologia”, „Studia”), jak i tym o charakterze kronikarskim, gdzie relacjonował m.in. przebieg wielu konferencji zagranicznych, w których uczestniczył. Do perfekcji doprowadził dział „Recenzje”, w którym wielokrotnie umieszczał wyczerpujące omówienia ważnych obcojęzycznych opracowań naukowych, o które trudno było wówczas na polskim rynku. Wchodził również w skład komitetu redakcyjnego popularno-naukowego periodyku „Z otchłani wieków”, na którego łamach także wielokrotnie publikował swoje teksty.

Nie można też zapominać o dydaktycznej działalności Profesora Bukowskiego, od której właściwie rozpoczynał swoje aktywne życie archeologa (wspominany już Obóz Szkoleniowy w Biskupinie, wykłady na Uniwersytecie Warszawskim na początku lat sześćdziesiątych). Od 1991 r. prowadził wykład specjalizacyjny oraz seminarium magisterskie dla kilku roczników studentów Instytutu Archeologii (obecnie Wydziału Archeologii) Uniwersytetu Warszawskiego. Był opiekunem i recenzentem licznych prac magisterskich (m.in. piszącej te słowa), doktorskich (jw.) i habilitacyjnych. Opiniował także przewody profesorskie.

W ciągu wielu lat pracy naukowej Profesor otrzymał liczne nagrody, w tym indywidualną nagrodę Sekretarza Naukowego PAN za pracę habilitacyjną w 1976 r., zbiorową nagrodę Sekretarza Naukowego PAN za redagowanie i autorstwo *Prahistorii Ziemi Polskich* w 1977 r. oraz nagrodę zbiorową Ministra Szkolnictwa Wyższego, Nauki i Techniki za współudział w opracowaniu syntezy *Kultury i ludy dawnej Europy* w 1982 r. Jedną z ostatnich, którymi został uhonorowany, była Nagroda im. Józefa Kostrzewskiego przyznana Mu przez Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich w 2009 r.⁶. Spośród wielu odznaczeń

⁶ Wraz z Nim nagrodę tę otrzymali: prof. dr hab. Grzegorz Domański oraz prof. dr hab. Paweł Valde-Nowak.

państwowych warto wymienić: Krzyż Kawalerski Orderu Odrodzenia Polski (w 1989 r.), a także złoty Krzyż Zasługi (w 1979 r.).

Profesor Bukowski nie zamykał się tylko w gronie specjalistów, lecz starał się również popularyzować archeologię. Za jedno z ważniejszych swoich publikacji uważał: *Świt kultury europejskiej* (1971) i *Śladami kultur azjatyckich* (1978) napisane wspólnie z Krzysztofem Dąbrowskim⁷. Poza wygłaszaniem odczytów i pisanem krótkich form popularyzatorskich, brał też udział w audycjach radiowych i telewizyjnych. Relacja ze spotkania z Nim w cyklu *Archiwum Pamięci Pomorza* została w ostatnich latach udostępniona w mediach społecznościowych (Spotkanie 2018).

W ciągu ostatnich dwudziestu lat nadal aktywnie uczestniczył w archeologicznym życiu naukowym, choć ze względów zdrowotnych nie mógł tego czynić w takim zakresie, w jakim zapewne by chciał. To m.in. z tego powodu jesienią 2023 r. nie mógł wziąć udziału w obchodach jubileuszowych 70-lecia Instytutu Archeologii i Etnologii PAN – instytucji, którą przed długi czas współtworzył oraz reprezentował w kraju i za granicą. Na potrzeby publikacji przygotowywanej z tej okazji odbył z Hanną Kowalewską-Marszałek rozmowę, w której wspominał przyjaciół i współpracowników oraz lata spędzone w Instytucie (Janeček i in. 2023).

Wraz z Jego śmiercią kończy się pewna epoka w badaniach *nomen omen* epoki brązu i wczesnej epoki żelaza. Przed nim odeszli pozostali członkowie tego wyjątkowego naukowo-towarzyskiego kwartetu: prof. Marek Gedl (zm. w 2014 r.), prof. Bogusław Gediga (zm. w 2022 r.) oraz prof. Jan Dąbrowski (zm. w 2023 r.), którzy swoim następcom wysoko zawiesili poprzeczkę.

BIBLIOGRAFIA

- Bukowski Z. 1963. *O możliwości wykorzystywania solanek w okresie halsztackim na terenie Wielkopolski i Kujaw*, „Archeologia Polski”, 8(2), s. 246–273.
- Bukowski Z. 1977. *The Scythian influence in the area of Lusatian Culture*, Wrocław.
- Bukowski Z. 1981. *Najstarsze znaleziska przedmiotów żelaznych w środkowej Europie a początki metalurgii żelaza w kulturze łużyckiej w dorzeczu Odry i Wisły*, „Archeologia Polski”, 26(2), s. 321–401.
- Bukowski Z. 1982. *Przedmowa*, „Pamiętnik Muzeum Miedzi”, 1, s. 9–12.
- Bukowski Z. 1988. *Die Salzgewinnung auf polnischem Gebiet in vorgeschichtlicher Zeit im Altertum*, [w:] *Surowce mineralne w pradziejach i we wczesnym średniowieczu Europy środkowej*, Wrocław, s. 107–132.
- Bukowski Z. (red.), 1988. *Forschungen zur Problematik der Lausitzer Kultur*, Wrocław.
- Bukowski Z. 1992. *Tzw. szlak bursztynowy z wczesnej epoki żelaza na obszarach na południe od Sudetów i Karpat w świetle importów pochodzenia południowego*, [w:] S. Czopek (red.), *Ziemie polskie we wczesnej epoce żelaza i ich powiązania z innymi terenami*, Rzeszów, s. 39–54.
- Bukowski Z. 1998. *Pomorze w epoce brązu w świetle dalekosiężnych kontaktów wymiennych*, Gdańsk.

⁷ Archeolog i popularyzator nauki, w latach 1974–1979 dyrektor Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie. Od roku 1980 Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich przyznaje co dwa lata nagrodę Jego imienia za działalność upowszechniającą naukę.

- Bukowski Z. 2002. *Znaleziska bursztynu w zespolach z epoki brązu i z wczesnej epoki żelaza z dorzecza Odry oraz Wisły*, Warszawa.
- Bukowski Z. 2020. *Prawobrzeżne Dolne Powiśle we wczesnej epoce żelaza. Akulturacja – Infiltracja – Transformacja*, Gdańsk.
- Bukowski Z., Dąbrowski K. 1971. *Świt kultury europejskiej*, Warszawa.
- Bukowski Z., Dąbrowski K. 1978. *Śladami kultur azjatyckich*, Warszawa.
- Bukowski Z., Wielowiejski J. 1970. *Narzędzia przetwórstwa zbożowego na ziemiach polskich*, „*Studia z Dziejów Gospodarstwa Wiejskiego*”, 12(1), s. 9–100.
- Janeczek A., Kość-Ryżko K., Kowalewska-Marszałek H. 2023. *Wywiady Jubileuszowe*, [w:] D. Głównka i in. (red.), *Ludzie – Miejsca – Badania. Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk w latach 1953–2023*, Warszawa, s. 277–292.
- Purowski T. 2002. *Bibliografia prac prof. dr. hab. Zbigniewa Bukowskiego*, „*Archeologia Polski*”, 47(1–2), s. 20–38.
- Purowski T. 2021. *Bibliografia prac prof. dr. hab. Zbigniewa Bukowskiego za lata 2002–2020*, „*Archeologia Polski*”, 66, s. 13–14.

ŹRÓDŁA INTERNETOWE

- Spotkanie 2018. *Spotkanie 25 maja 2018 roku. Profesor Zbigniew Bukowski*, [w:] *Archiwum Pamięci Archeologii Pomorza*, 25.05.2018, <https://www.facebook.com/GrodziskoSopot/videos/archiwum-pami%C4%99ci-archeologii-pomorza-profesor-zbigniew-bukowski/514194392654342/> (dostęp 04.11.2024).

*

Nadesłano: 05.11.2024; **zrewidowano:** 06.11.2024; **zaakceptowano:** 09.11.2024.

Tekst opublikowano w otwartym dostępie na licencji CC BY 4.0

(<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

„*Archeologia Polski*” Copyright © 2024 Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk

Received: 05.11.2024; **revised:** 06.11.2024; **accepted:** 09.11.2024.

Text is published in an open access under the CC BY 4.0 license

(<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

„*Archeologia Polski*” Copyright © 2024 by Institute of Archaeology and Ethnology Polish Academy of Sciences